

kati çeker. Bu pâyeye Memlûk beyleri arasında en güçlü olanlar yükselmiştir. Hiyerarşide şeyhülbeledin hemen ardından emîr-i hac gelirdi. Devlet kademesinde etkin konuma yükselebilmek için şeyhülbeled ve emîr-i hac arasında sürekli çatışmalar olmuştur. Şeyhülbeledlerden biri öldüğünde Memlûk nizamının bir devamı olan şeyhülbeledlik için Memlûk beyleri aralarında mücadeleyle başlar, bunlardan biri galip gelerek şeyhülbeled oluncaya veya aralarında bir anlaşmaya varıncaya kadar bu mücadele devam ederdi. İş başına geçenler kendi taraftarlarını öne çıkarıp destekçilerine menfaat sağlar, muhaliflerini uzaklaştırır ve hapse attırırdı. 1172'de (1758) öldürülen Sabuncu lakaplı Kazdağlı Hüseyin Bey'in yerine geçen Bulutkapan Ali Bey "hoşdaş" denilen adamlarını sürgünden getirip onlara yeniden görevler dağıtmıştı. Kahire'nin reisi konumundaki şeyhülbeledin etki alanı sadece Kahire'yi değil bütün Mısır bölgesini kapsayacak bir genişlikteydi. Mısır'daki Arap kabilelerinin ona itaat etmesi bu gücün taşradaki yansımaları açısından son derece önemliydi. Güçlerini giderek arttıran şeyhülbeledler diğer Memlûk beyleri üzerinde otorite kurup Osmanlı valisini sembolik bir görevli haline getirmişti.

Şeyhülbeled olarak anılan ilk Memlûk beyi XVIII. yüzyılın birinci yarısında Çerkez Muhammed Bey'dir. Yüzyılın ikinci yarısına doğru güçlü bir konuma gelen Kazdağlılar bu unvanı kullanmıştır. Osmanlı tarihçisi Şem'dânîzâde, Koca Râgîb Paşa'nın Mısır valiliği sırasında Kazdağlı Hüseyin Bey'i şeyhülbeled diye anar. En çok tanınan şeyhülbeled ise Mısır'a tamamıyla hâkim olan ve Osmanlı idaresine baş kaldıran Bulutkapan Ali Bey'dir. Şeyhülbeledlik Kahire'de 1798'de Fransız işgaline kadar varlığını sürdürmüştür. Fransızlar'ın Mısır'a girmesi üzerine şeyhülbeled İbrâhîm ve Murad beyler kaçmış, böylece şeyhülbeledlik makamı sona ermiştir. Mısır'da Osmanlı döneminde köylerin yerel reisine de şeyhülbeled denilmekteydi.

BİBLİYOGRAFYA :

Ahmed ed-Demürdâşi, *ed-Dürretü'l-muşâne fi ahbâri'l-Kinâne* (nşr. Abdürrahîm Abdurrahman Abdürrahîm), Kahire 1989, s. 203, 212, 243; Şem'dânîzâde, *Mürî't-tevârih* (Aktepe), I, 144; Ceberî, *'Acâ'ibü'l-âşâr*, IV, 255-257, 305; ayrıca bk. tür.yer.; Barkan, *Kanunlar*, s. 355-387; Mahmûd eş-Şerkâvî, *Mısr fi'l-karni's-şâmin 'aşer*, Kahire 1956, II, 73; Stanford J. Shaw, *Ottoman Egypt in the Age of the French Revolution*, Cambridge 1964, bk. İndeks; P. M. Holt, *Egypt and the Fertile Crescent: 1516-1922*, London 1966, s. 92-93, 202; *Political and Social Change in Modern Egypt* (ed. P. M. Holt), London 1968, s. 87-90,

100, 147; D. Creelius, *The Roots of Modern Egypt: A Study of the Regimes of Ali Bey al-Kabir and Muhammad Bey Abu Dhahab: 1760-1775*, Chicago 1981, tür.yer.; Seyyid Muhammed es-Seyyid Mahmûd, *XVI. Asırda Mısır Eyaleti*, İstanbul 1990, s. 235, 239; Re'fet Ganîmî eş-Şeyh, *Târîhu'l-'Arabî'l-hadîs*, Kahire 1994, s. 199-200, 202, 206; J. Hathaway, *Osmanlı Mısır'ında Hane Politikaları: Kazdağlıların Yükselişi* (trc. Nalan Özsoy), İstanbul 2002, s. 34, 61-62, 102-103, 134, 142; M. Winter, "Şaykh al-Balad", *EI²* (İng.), IX, 398.

RE'FET GANÎMÎ EŞ-ŞEYH

ŞEYHÜLHAREM

(شيخ الحرم)

Mescid-i Harâm ile Mescid-i Nebevî'de ders veren tanınmış âlimlere, buralarda görev yapan hizmetlilerden sorumlu kişilere, ayrıca Mekke ve Medine'nin yönetimini üstlenen kimselere verilen unvan.

Dinî bakımdan sahip oldukları kutsallık ve saygınlık dolayısıyla "Harem" diye anılan Mekke ve Medine şehirlerindeki dinî ve kültürel hayat yine Harem olarak bilinen Mescid-i Harâm ve Mescid-i Nebevî'de şekilleniyor, burada ders veren, ilmî kudretleri ve şöhretleriyle temayüz etmiş âlimlere şeyhülharem unvanı veriliyordu. Bilhassa dinî ilimler alanında otorite sayılan ve bu unvanı alan ilk âlimlere Mescid-i Harâm'da rastlanır. Zehebî, ilmî faaliyetleriyle şöhret kazanan sahâbîlerden sonra Mescid-i Harâm'da Mücâhid b. Cebr (ö. 103/721), Atâ b. Ebû Rebâh ve Kays b. Sa'd'ın şeyhülharem unvanı taşıdıklarını ve bu geleneğin kendi zamanında yalnız başına bu unvanı taşıyan İbn Cüreyc ile (ö. 150/767) sürdürdüğünü kaydeder (*A'lâmü'n-nübelâ*, VI, 332). Abbâsîler döneminden itibaren Mescid-i Harâm'daki ilmî faaliyetleri Abdülazîz b. Ebû Rewvâd, Abdullah b. Yezîd el-Adevî, Abdülmecîd el-Mekki, Hallâd b. Yahyâ, Saîd b. Mansûr, Ebû Saîd İbnü'l-A'râbî, İbn Ebû Ömer, Ebû Ca'fer es-Sâîğ, Meyyânîşî ve İbnü'l-Husrî gibi şeyhülharem unvanı almış âlimler yönlendiriyordu. Bunlar sadece ders vermekle kalmıyor, başta hac olmak üzere Mekke'deki dinî faaliyetlerin aslına uygun biçimde yapılmasına öncülük ediyor, Mekke Haremi, Kâbe ve Mescid-i Harâm'la ilgili düzenlemeler onların onayına sunulduktan sonra yürürlüğe konuluyordu. Dört yıl boyunca Mekke'ye Abbâsî hac kfilesinin gelememesi yüzünden yenilenemeyen ve çıkan fırtınada hasar gören Kâbe'nin örtüsünü 644 (1246) yılında Yemen nâibi değiştirmek istemiş, o sırada şeyhülharem olan Afîfüddin İbn

Menaa, Kâbe'ye ancak halifenin göndereceği örtünün giydirilebileceğini söyleyerek buna izin vermemiş ve bulduğu ödünç parayla eski örtüleri islah ederek yirmi bir gece örtüsüz kalan Kâbe'yi örtmüştür (Ebû'l-Fidâ İbn Kesîr, XIII, 183).

Mescid-i Nebevî'de ders veren âlimlerin şeyhülharem unvanı almaları Mescid-i Harâm'a göre daha geç tarihlerde gerçekleşmiştir. Bunun sebebi, Medine Haremi'ne mahsus ibadet ve kuralları bulunmamasının yanı sıra Mekke Haremi'ndeki gibi bazı fiillerin yasaklanmamış olmasıdır. Eyyübîler döneminden itibaren Mescid-i Nebevî'de ders veren âlimlere de şeyhülharem unvanı verilmesi yaygınlaşmış, Mekke ve Medine'de kadılık görevine getirilecek kimseler bunların arasından seçilmiştir. Mekke'de şeyhülharemlik makamına yükselen Muhîbüddin et-Taberî'nin şöhretini duyan Yemen Resûlî Sultanı el-Melikü'l-Muzaffer onu Mekke kadılığına tayin etmiş ve Yemen'e davet ederek kendisinden bir süre hadis dersi almıştır. Muhammed b. Ömer el-Kurtubî ve Medine tarihine dair eserleriyle tanınan Semhûdî gibi âlimlerin yanı sıra Mekke ve Medine müftüsü olarak ün kazanan Beşîr b. Hâmîd ez-Zeynebî, Medine'de şeyhülharem unvanını taşıyan âlimlerin en meşhurlarıdır.

Eyyübîler dönemiyle birlikte şeyhülharemlik görevi önce Medine'de, ardından Mekke'de idarî bir anlam ifade etmeye başlamıştır. 557'de (1162) Nûreddin Mahmud Zengî tarafından ihdas edilen, Mescid-i Nebevî'de yapılacak hizmetler için hadım görevlendirme uygulamasını sürdüren Selâhaddîn-i Eyyübî bunların başına şeyhülharem unvanıyla Bedreddin el-Esedî'yi getirmiş, bundan sonra şeyhülharem Eyyübîler'in Medine'deki idarî ve siyasî otoritesini temsil eden en önemli görevli sayılmıştır (Şemseddin es-Sehâvî, I, 384). Eyyübîler zamanındaki uygulama Memlûkler devrinde sürdürülmüştür. Emirlik ve kadılıktan sonra "meşihatü'l-harem" adı verilen kurumun başına merkezî otoritenin tayin ettiği görevli, Mescid-i Nebevî'deki hadımlar başta olmak üzere bütün görevlilerin reisi kabul ediliyordu (Kalkaşendî, XII, 254). XIV. yüzyılın başından itibaren Medine'de şeyhülharemin etkinliği giderek artmış ve Osmanlı hâkimiyetine kadar şehir tek yetkili kabul edilen şeyhülharem veya nâibleri tarafından yönetilmiştir (Ârif Abdülganî, s. 265 vd.). Eyyübîler ve Memlûkler devrinde Mekke'de görevlendirilen şeyhülharem ise (nâibülharem) sadece Mescid-i Harâm'daki en üst yetkili sayılıyor ve bunun görevlerini Mekke ka-

dısı da yerine getirebiliyordu. Memlûkler'den itibaren Kudüs'te vali veya nâiblerden başka şeyhülharem veya nâzır'ül-harem adı verilen bir görevli bulunuyordu (Ebü'l-Yümn el-Uleymî, II, 40, 269, 275).

Osmanlılar, Haremeyn'e hâkim olunca idarî yapıda herhangi bir değişiklik yapmamış, Mısır'a bağlı Cidde eyaleti ve Habeş beylerbeyliğiyle Harem-i şerif'in işlerini üstlenen Mekke şeyhülharemligini tesis etmiştir. Mekke'de Osmanlı otoritesi, merkezî hükümetin tayin ettiği şeyhülharemlerle her yıl Mısır'dan gönderilen askerî birlik tarafından, mahallî otorite ise Osmanlı sultanının muvafakatiyle göreve gelen Mekke emirleri vasıtasıyla temsil ediliyordu. Medine'de de Osmanlı otoritesini merkezî hükümetin tayin ettiği şeyhülharemlerle ordu kumandanı temsil ediyor ve bazan bu iki görev tek kişinin uhdesinde bulunabiliyordu. Osmanlı padişahlarının Medine'deki temsilcisi olan şeyhülharem özellikle Mescid-i Nebevî'ye dair işlerden sorumluydu. Bunun yanında Mahmud Çelebi'nin 946'da (1539) Medine surlarını yenilemesinde görüldüğü gibi şehirle ilgili konularla da uğraşıyordu (Ârif Abdülganî, s. 328). XVIII. yüzyıla kadar Cidde sancak beyliğiyle Mekke şeyhülharemligi birlikte tevcih edilirken 1701'den itibaren müstakil olmaktan çıkarılan Habeş eyaleti Cidde sancağı ile birleştirildiğinden Habeş beylerbeyleri aynı zamanda şeyhülharemligi de yürütmeye başlamıştır. Aynı yüzyılda Cidde eyaleti valisi Habeş beylerbeyi ve Mekke şeyhülharemi unvanlarıyla anılıyor, Mekke ve Medine ile birlikte Habeş eyaletine bağlı Sevâkin ve Masava'ı da yönetiyordu. Sekiz yıl süren bir mücadelenin sonunda Vehhâbîler'i Hicaz'dan çıkaran Mehmed Ali Paşa'nın oğulları İbrâhim Paşa ile Tosun Paşa, vezir rütbesiyle bir süre Cidde sancağı ile beraber Habeş eyaleti valiliği ve Mekke şeyhülharemligine tayin edilmişlerdi (BA, Cevdet-Dahiliye, nr. 55, 2704; nr. 61, 10782; nr. 75, 3745). Tosun Paşa ve İbrâhim Paşa Mekke yanında Medine şeyhülharemligini de üstlenmişlerdi (Ârif Abdülganî, s. 405-407). Büyük devletlerin araya girmesiyle Mısır meselesinin halledilmesinden sonra (1840) Hicaz tekrar Bâbiâli'nin kontrolüne geçince Medine şeyhülharemi öne çıkmıştır. 1864 tarihli Vilâyet Kanunu'na göre vilâyete dönüştürülen Hicaz'da Mekke eyalet merkezi olurken sancak haline getirilen Medine eskiden olduğu gibi şeyhülharemligi de uhdesinde bulunduran bir muhafızın idaresine bırakılmıştır. 21 Muharrem 1284 (25 Mayıs 1867) tarihli hükme göre Mekke ve Medine şeyhülha-

remlikleri yeniden ayrılmış ve Medine şeyhülharemligine Emin Paşa getirilmiştir (BA, A.MKT. MHM, nr. 382/93, 388/31). 1869'da yapılan yeni bir düzenlemeyle Medine'de şeyhülharemlik ve muhafızlık görevleri birbirinden ayrılmıştır. Vilâyet Kanunu'nun yürürlüğe girmesinden sonra şeyhülharem tarafından üstlenilen görevlerin bir kısmını Mekke'de kurulan belediye teşkilâtı üstlenmeye başlamış ve dini işlerde şeyhülharemin yanında Mekke müftüsü ve geç dönemde ortaya çıkan Harem-i şerif müdürleri söz sahibi olmuştur.

Osmanlı idaresinin yerleşmesinde önemli katkıları olan şeyhülharemler kadılık seviyesine ulaşmış ulemâ arasından tayin edilirdi. Bununla birlikte özellikle Medine şeyhülharemleri saray ağalarından seçildiği gibi daha sonra bu görev askerî müşir ve feriklere de verilmiştir (Mir'âtü'l-Haremeyn, I, 76). Medine şeyhülharemi vezir rütbesindeydi. Bazı durumlarda Medine ile ilgili işlerde Mekke şeyhülharemi yetkili kılınırdı. Düzenli maaşları olan şeyhülharemler ilmi faaliyetleri yönlendirir, ihtiyaç sahiplerini tesbit eder ve bunlara tahsisat ayrılmasını teklif ederdi (BA, Cevdet-Maarif, nr. 71, 3508). Medine'de harem ağaları genellikle şeyhülharemligi kendi tekeline almaya çalışmıştır. 20 Muharrem 1012 (30 Haziran 1603) tarihli bir emirde, Budin sınır boylarında sefer hazırlıkları yapan Osmanlı ordusunda ordu şeyhliğine tayin edilen Ebübekir Efendi'ye zafer kazanıldığı takdirde şeyhülharemlik verileceği ifade edilmiştir (BA, Cevdet-Askerî, nr. 644, 27091). Vezirlikten azledilen Halil Hamid Paşa'nın Mekke'ye, XVIII. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Osmanlı Devleti'ni uzun süre uğraştıran Buşetli ailesinin son temsilcisi Mustafa Paşa'nın Medine'ye şeyhülharem olması örneklerinde görüldüğü gibi merkezden uzaklaştırılmak istenen kişilere de bu görev veriliyordu. Medine şeyhülharemlerinin ilk dönemlerde görev süreleriyle ilgili herhangi bir kısıtlama yoktu. Sonraki devirlerde genellikle dört yıl görev yapmışlarsa da bu süreyi doldurmadan azledilenlere de rastlanır. Şeyhülharemlerin Arapça bilmesi gerekli olduğundan bazan yapılan tayinler bu sebeple iptal ediliyordu. Ayrıca hacı kafilelerinin Medine veya Mekke'de problemlerle karşılaşmaları yüzünden merkeze yapılan şikâyetler dolayısıyla azledilenler olmuştur. Şeyhülharem unvanının tevcihi Osmanlılar'dan sonra da sürmüştür. Günümüzde Mescid-i Harâm'da ve Mescid-i Nebevî'de görev yapan başimamların unvanları arasında şeyhülharem de yer almaktadır.

BİBLİYOGRAFYA :

Zehebî, *A'lâmü'n-nübelâ*, VI, 325, 332; VII, 184, 187; IX, 343; X, 164, 586; XII, 96; XIII, 161; XXII, 163; Ebü'l-Fidâ İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-nihâye* (nşr. Ali Abdüssâtir v.dğr.), Kahire 1408/1988, XI, 240; XIII, 183; XIV, 51; Kalkaşendî, *Şubhu'l-a'sâ*, XI, 122; XII, 254-256; Fâsi, *el-İkdü's-şemîn*, II, 218; V, 74, 486; Şemseddin es-Sehâvî, *et-Tuhfetü'l-laîfe fi târihi'l-Medineti's-şerife*, Medine 1979, I, 372-373, 384; III, 231, 234-235, 616, 648; Semhüdi, *Vefâ'ü'l-vefâ bi-aḥbâri dâri'l-Muṣṭafâ* (nşr. Kâsim es-Sâmerrâî), Beyrut 1422/2001, II, 393; III, 41-42, 123; Ebü'l-Yümn el-Uleymî, *el-Ünsü'l-celil bi-târihi'l-Kuds ve'l-Halil*, Amman 1973, II, 40, 196, 204, 269, 275, 297, 334; Mir'âtü'l-Haremeyn, I, 74-82; II, 63-65; Cengiz Orhonlu, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Günü Siyaseti: Habeş Eyâleti*, İstanbul 1974, s. 96, 132-133; İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Mekke-i Mükerrreme Emirleri*, Ankara 1984, s. 41-42, 48, 131; Ârif Abdülganî, *Târihu ümerâ'i'l-Medineti'l-münevere*, Dimaşk 1996, s. 249-252, 265-269, 328, 405-407, 409-416; Mustafa Sabri Küçükaşçı, *Abbasiler'den Osmanlılar'a Mekke-Medine Tarihi*, İstanbul 2007, s. 107, 112, 162, 203, 247.

MUSTAFA SABRİ KÜÇÜKAŞCI

ŞEYHÜLHİND

(bk. MAHMUD HASAN DİYÜBENDİ).

ŞEYHÜLİSLÂM

(شيخ الإسلام)

Osmanlılar'da ilmiye teşkilâtının başındaki âlimin unvanı.

Sözlükte "yaşlı kimse, reis, bilge" anlamlarındaki **şeyh** ile **İslâm** kelimesinden oluşan **şeyhü'l-İslâm** tabiri, İslâm dünyasında önde gelen ulemâ ve sûfilere verilen bir şeref unvanı olarak X. yüzyılın ikinci yarısında ortaya çıkmış, daha sonra "âlimlerin en kıdemlisi, reisi" mânasını kazanarak bir unvan halinde kullanılmıştır. XI. yüzyılda Horasan'da Şâfiîler'in başındaki âlim şeyhülislâm unvanıyla anılırdı. Zamanla kelimenin kullanımı yaygınlaşmış, Memlûkler'de fetvaları ile şöhret bulan fıkıh âlimlerinin şeref unvanı olmuş, bir nevi dinî reis şeklinde anlaşılmıştır. 1300 yıllarına doğru ise tanınmış müftüleri nitelemiştir. Bu şekliyle İslâm dünyasında yaygın biçimde yer almış, Evliya Çelebi de şehirleri tasvir ederken buralardaki fetva verme yetkisine sahip müftüleri şeyhülislâm diye anmıştır. Özellikle Orta Asya'da ve Çin'de önemli şehir merkezlerinde şeyhülislâm olarak nitelendirilen âlimlerin fetva yanında medreseleri teftiş etme, okutulacak dersleri belirleme, icâzet verme ve kadiya yardım etme gibi görevleri bulunmaktaydı. İran'da ise şeyhülislâmlık Osmanlılar'a benzer